

UDK 373.5 (497.5)“15/16”

Stručni članak

Članak primljen: 12. ožujka 2008.

Mirko Lukaš*
Davor Buljan, Dalibor Tominac

GINNAZIJSKO OBRAZOVANJE HRVATA U ORGANIZACIJI CRKVENIH REDOVA TIJEKOM 16. I 17. STOLJEĆA

Sažetak: Cilj je ovoga istraživanja bio istražiti početke gimnazijskoga obrazovanja u organizaciji crkvenih redova u Hrvatskoj tijekom 16. i 17. stoljeća. Od velikoga je značaja za naše gimnazijsko obrazovanje 1503. godina i dolazak pavlina u Lepoglavu i otvaranje prvoga višega zavoda, tj. gimnazije u kontinentalnoj Hrvatskoj. Zatim se svojim velikim radom na prosvjetiteljskom polju ističu isusovci koji su u promatranom razdoblju, utemeljili srednje gimnazijsko školstvo u Zagrebu, Rijeci i Dubrovniku. Isusovci su svoj rad temeljili na jedinstvenom obrazovnom programu koji su realizirali u svim zemljama Europe gdje su otvorili samostane i škole. Na taj su način gimnazije u Hrvatskoj bile u gimnazijskom sustavu i rangu ostalih obrazovnih ustanova u Europi. Franjevački crkveni redovi prilagodili su svoje srednjoškolsko obrazovanje okruženju u kojemu su otvarali samostane, tako da su njihove takozvane gramatičke škole manje zahtjevne i u rangu su nižih isusovačkih gimnazija.

Ključne riječi: gimnazijsko obrazovanje, utemeljitelji srednjega školstva, crkveni redovi: pavlini, isusovci, franjevci

1. UVOD

Početkom 16. stoljeća, točnije 1527. hrvatsko se plemstvo podijelilo. Jedni su pristali uz domaćeg čovjeka Ivana Zapolju, a drugi uz Ferdinanda Habsburškog. Njihovi sukobi slabili su Hrvatsku i omogućili lakši prodor Turaka. Turske su provale izmijenile oblik hrvatskih zemalja i za posljedicu imale gubitak velikoga broja stanovnika. To je vrijeme bilo jedno od najvećih bioloških katastrofa u hrvatskoj povijesti (Macan, 1992, 126.).

Za prva tri Habsburgovca: Ferdinanda (1527.-1564.), Maximilijana (1564.-1576.) i Rudolfa (1576.-1608.) Hrvatska je bila svedena na ostatke ostataka nekada slavnoga Hrvatskoga Kraljevstva, kako je to tužno ustvrdio Hrvatski sabor. Do tog vremena Hrvatska je bila sigurno tranzitno područje za trgovinu između Europe i

---

* Mr. sc. Mirko Lukaš, asistent, Filozofski fakultet, Osijek

Davor Buljan i Dalibor Tominac, studenti 4. godine studija Pedagogija i povijest na Filozofskom fakultetu u Osijeku

Sredozemlja. Borba za opstanak usporavala je gospodarski razvoj. Obrtnici su radili udruženi u cehove, rudarska je proizvodnja slabila, a trgovini su smetale mitnice i dadžbine.

U to je vrijeme, kod naših starih pisaca bila živa narodna svijest. U Rijeci je biskup Šimun 1530. godine tiskao *Bukvar* – početnicu na hrvatskome jeziku za glagoljaške škole te ubrzo i *Misal hrvacki*. Priprosti, nepismeni puk rado je promatrao prikazanja iz Kristova života ili priče o svecima. Pučka kultura bogatila se pjevanjem na narodnome jeziku u liturgiji i mnoštvom nabožnih napjeva u kojima se osjećao pučki utjecaj – *Pavlinška pjesmarica* iz 1644. godine.

U naše krajeve pod mletačkom vlašću Venecija je naseljavala Talijane, Arbanase i Vlahe i na taj način sprječavala privredni razvoj gradova, namjerno zanemarivala školstvo i progonila svaki pokušaj otpora želeći tako odnarediti hrvatske krajeve i slomiti narodni duh.

Iako je hrvatski teritorij bio rascjepkan i nalazio se pod različitom vlašću i različitim utjecajima, i u takvoj razjedinjenosti srednje je školstvo ipak nalazilo putove kako bi zauzelo svoje mjesto.

2. GIMNAZIJSKE ŠKOLE U ORGANIZACIJI CRKVENIH REDOVA

Ratovi s Turcima nanijeli su goleme štete samostanima i radu samostanskih škola na teritoriju svih hrvatskih krajeva. Od starih crkvenih redova svojim radom isticali su se dominikanci i pavlini koji su svoje samostane imali u krajevima zaštićenim od turskih provala. Veliku aktivnost u ovom razdoblju imaju i franjevci, ali najznačajniji redovi za naše školstvo svakako su isusovci koji djeluju kao glavna obrambena snaga protureformacije.

Reformacija je tada bila veliki udarac na prosvjetu u Hrvatskoj, ali indirektno i udarac samoj katoličkoj crkvi. Djeca siromašnijih domaćih plemića bila su upućivana u protestantske njemačke i ugarske gimnazije i akademije, a sve o trošku bogatih sljedbenika tada nove vjere. *Da se tomu doskoči i domaća viša naobrazba i za svjetsku mladež uspostavi, pritekao je opet u pomoć red pavlinski. U tom je redu još živa bila uspomena na prvu lepoglavsku gimnaziju te je plemstvo zalazeći rado u mirne zidove lepoglavske željelo, da se opet ondje nastavi obuka za mladu plemčad* (Biondić i dr. 1994, 86).

Dominikanski i franjevački crkveni redovi bili su najaktivniji u školstvu Dalmacije, dok se isusovci nisu mogli proširiti u tim krajevima jer im mletačka vlast nije davala dopuštenje za rad. Najpoznatiji dominikanski samostan i škola bila je ona u Zadru koja je osim nižega latinskoga tečaja (humanistička gimnazija) imala i viši tečaj (studium generale) s teologijom.

2.1. PAVLINI

Pavlini su otvarali škole u Lepoglavi od 1503. godine. Prvi viši zavod, tj. gimnaziju u kontinentalnoj Hrvatskoj, Lepoglavsku gimnaziju pohađali su pavlini pitomci i svjetovna mladež. Učenici su boravili u samostanu i uz obrazovanje primali i osobiti odgoj. Početak rada ove gimnazije uzima se kao početak sustavnoga školstva u Hrvatskoj jer je samostanu u Lepoglavi bila dodijeljena organizacija školstva za cijelu hrvatsku i ugarsku provinciju.

Nastavni je program nalikovao onovremenim europskim gimnazijama. Nakon osnovnoga znanja u čitanju, računanju, pisanju i pjevanju pristupalo se triviumu: gramatici, aritmetici i geometriji i quadriviumu gdje se učila muzika, astronomija, dijalektika i retorika. Nastava se održavala na latinskom jeziku, a u prvim godinama djeca su se pomagala materinskim, što je kod nas bio hrvatski jezik. Gimnazija je prestala djelovati 1526. godine nakon bitke na Mohačkom polju.

Uslijed čestih ratova ni nastava nije mogla funkcionirati u potpunosti. Ubrzo nakon prestanka djelovanja postojala je želja da se ponovno uvedu red i nauka kao glavna obilježja ove škole. Stjepan Trnavljanin obratio se papi Grguru XIII. da pošalje apostolskog vizitatora koji svojim dolaskom postavlja glavno sijelo u samostan Lepoglavu pa ovaj samostan postaje *palaestra scientiarum* u Hrvatskoj i to ne samo za pavlini red već i za svjetovnu domaću mladež.

Ponovni početak rada lepoglavske gimnazije vezan je uz 1582. godinu kada se otvara studija humaniora sa šest razreda i retorikom. Ravnatelj prve gimnazije u Lepoglavi bio je Marko iz Dubrave, a ravnateljstvo obnovljene i usavršene gimnazije bilo je povjereno fr. Martinu Dombrini. Rad lepoglavske gimnazije obnovljen je s ciljem sprječavanja odlaska svjetovne mladeži na školovanje u protestantske škole Austrije i Njemačke kao i sprječavanja širenja protestantizma u Hrvatskoj. Godine 1583. pavlini otvaraju gimnaziju za svjetovnu mladež pa se ona sa svojim radom svrstavala u rang najpoznatijih Europskih gimnazija onoga doba.

To je dakle bila prva javna učiona za svjetovnu mladež u Hrvatskoj. Prije bo, nego što su pavlini otvorili u Liepojglavi učionu za svjetovnu mladež, morao je svaki svjetovnjak, ako je hotio, da mu diete bude naobraženo u svjetovnom staležu, u vlastitu kuću uzeti kojega pismena čovjeka (kakovi su najviše popi ili fratri), koj bi za plaću podučavao mu diete u čitanju, pisanju, računanju i latinskoj gramatici, a zatim morao bi ga poslati na više nauke u inozemstvo, kao u Padovu, Bolonju itd.; što su dakako bogataši učiniti mogli, dočim siromašniji i umniji mladići, kojim radi nestašice novčane više naobraženje pristupno ne bijaše, moradoše se prihvatiti zanata i sablje, da u onodobnih neorestanih ratovih brane domovinu (Biondić i dr., 199.4,97.).

I drugi pavlini samostani otvarali su škole na ovim prostorima, ali one nisu bile tako značajne niti imale toliki utjecaj kao lepoglavska gimnazija.

U Lepoglavi su kasnije pavlini imali i svoju filozofiju (1656.), a doskora i teologiju (1683.); što više oni su mogli dijeliti i čast doktora (tu čast su podijelili 1674. g. prvom doktoru filozofije, a 1715. g. prvom doktoru teologije). Teologiju su kod pavlina učili samo njihovi pitomci, a filozofiju su polazili i sinovi susjednih zagorskih plemića (Šišić, 2004., 375.).

Otvaranjem isusovačkih gimnazija 1607. godine u Zagrebu i 1636. godine u Varaždinu, lepoglavska gimnazija postaje suvišna pa ju 1637. godine prior Martin Borković zatvara.

2.2. ISUSOVCI

Isusovački red osnovan je 1540. godine radi svladavanja duha reformacije, no oni su svoju zadaću širenja vjere proširili i na poučavanje i odgoj. Na poziv cara Ferdinanda isusovci u Austro-Ugarsku dolaze 31. svibnja 1551. godine. Iako su u početku došla svega jedanaestorica, već u drugoj polovici 16. stoljeća isusovci preuzimaju svu školsku nastavu.

Preuzevši Isusovci nastavu razdijelili su istu na stadia inferiora i superiora. No i po ovoj Isusovcima obnovljenoj školskoj osnovi bijaše glavni predmet obučavanja, uz nešto mal matematike, grčki i latinski klasicizam. Astronomija, koja je već pod Grcima onako lijepo bila procvatila, izjalovila se u bajnu astrologiju, kemija sa svoja četiri elementa pretvorila se u mističnu alkimiju, fizika stoji nepomična na Aristotelovim tezama, a prirodoopisne grane bijahu terra incognita. Ovakav sustav nauke ostade glede razredbe i opsega i metoda temeljnom osnovom školske nastave do trećega decenija XIX. stoljeća (Hoško, 2003.).

Godine 1599. sabrali su isusovci svoj obrazovni sustav u tzv. «Ratio atque Institutio Studiorum Societatis jesu». Isusovačke se škole počinju dijeliti na niži i viši dio. Niži je dio latinska škola slična današnjoj gimnaziji, a viši akademija u kojoj se predavala filozofija i teologija. Isusovačka latinska škola ili gimnazija imale su pet razreda koji su se u početku nazivali: classis infima, media, suprema gramaticae, humanitatis, rethoricae; a kasnije: principiste, grammatiste, syntaxiste, poetici, retorici. Nastavni jezik bio je latinski, a u višim razredima uopće se nije smjelo služiti materinskim jezikom. Od stranih jezika učio se i grčki. Za nauk vjere, koji se sastojao od tumačenja evanđelja, bilo je propisano sat vremena tjedno, i to subotom poslijepodne. Matematika se učila samo u akademiji, a filozofija se predavala po Aristotelu i svetom Tomi Akvinskom, i to obično tri godine. Teologija se predavala četiri godine (skolastička teologija) u kojoj su dominirale dogmatika i moral, a tek onda tumačenja Svetoga pisma i kazuistika.

Odgojni rad u gimnaziji temeljio se na religiji i uz pridržavanje mnogih pravila, jedno je od njih: *Bolje je očuvati pitomca od zla, nego ga morati zbog počinjena zla kazniti* (Cuvaj, 1910., 206.).

Isusovci su mnogo polagali na poznavanje psihologije učenika. Stalan nadzor i sistem uzajamnog potkazivanja omogućivali su temeljito upoznavanje učenika. Natjecanjem, nagradama, i javnim pohvalama isusovci su umjeli potaći svoje učenike na veliku marljivost i lično svladavanje, a pažljivim izborom nastavnika među članovima svoga reda osiguravali su visok kvalitet nastave (Franković, 1958., 41.).

2.2.1. ZAGREBAČKA GIMNAZIJA

Za utemeljenje zagrebačke gimnazije zaslužan je Benedikt Blažeković koji se na saboru u Požunu upoznao s isusovcima i njihovim školama. I sam kralj Rudolf i ban Drašković poduprli su tadašnju molbu da se nekoliko isusovaca nastani i u Zagrebu. Dana 28. studenog 1606. godine došli su u Zagreb p. Ivan Žanić i p. Petar Vragović. Svidjevši se gradskome župniku propovijedali su u crkvi sv. Marka, pohađali bolesnike, tješili umiruće, poučavali ljude o kršćanskom životu, mirili posvađane, rješavali vjerske sumnje i ispovijedali vjernički svijet. Stanovali su u kući gradskoga suca B. Vlahovića, dok im gradski senat nije dao na korištenje jednu trošnu kuću. Darovana kuća nije bila prikladna za osnivanje buduće škole pa se tražilo mjesto za gradilište budućega kolegija. Kako bi udovoljilo njihovoj molbi nadvojvoda Ferdinand darovao im je zgradu i porušeni samostan svete Katarine, a grad Zagreb s dopuštenjem kraljevske komore napušteni dominikanski samostan sagrađen za Matije I. koji je u to doba služio kao vojni magazin. Svršetkom svibnja 1607. godine svečanom misom u crkvi sv. Marka, uz nazočnost zagrebačkoga biskupa Bratulića, bosanskoga biskupa Ergeljskoga, kanonika čazmanskoga kaptola, bana Draškovića, mnoštva velikaša, plemića i građana započela je na Griču s radom isusovačka gimnazija, dok se grad sa zidina branio od turskih napada. *O tom brzo proleti glas po ovoj zemlji, pak je već prvo proljeće brojila ta gimnazija tristo učenika* (Cuvaj, 1910., 208.).

I sam ban Drašković upisao je svoga sina Ivana u latinsku školu. Isusovci nisu samo svoje učenike poučavali znanju nego su doprinosili i razvijanju njihovih praktičnih sposobnosti. Mladi su pitomci pripremani za javne nastupe, glumom i pjesmom slavili su ljepotu i plodnost svoje domovine Hrvatske, običaje i vrline naroda i njihovo junaštvo.

Isusovački su svećenici marno brinuli za duhovno uzdizanje hrvatskoga puka i svećenstva koje je u to teško vrijeme turskih osvajanja bilo u jadnom stanju. Tek kada su hrvatski isusovci našli zakladu (prelatura u Glogovnici) kao trajno uporište za nesmetano djelovanje vrhovni poglavar reda, general Aquaviva 1612. godine u isusovačkoj rezidenciji u Zagrebu podijelio je naslov kolegija. Godine 1615. gimnazija je brojila četiristo učenika, što je za ondašnji maleni Zagreb bila velika stvar.

Obuka u gimnaziji obnašala se prema redu koji je vrijedio u svim isusovačkim zavodima, a nosio je naziv «Ratio studiorum». Time je zagrebačka gimnazija bila u sustavu i rangu ostalih obrazovnih ustanova u Europi. Odgoj i obrazovanje mladeži u Kolegiju, bio je strog, držeći se općih propisa Reda. Iz gimnazije su mnogi učenici prihvaćali duhovna zvanja i postajali biskupijski svećenici ili redovnici. Broj učenika stalno je rastao, a najveći je broj zabilježen 1683. godine kada je gimnaziju polazilo više od sedamsto učenika. Na temeljima gimnazije u Zagrebu koja je toliko uznapredovala brojem prolaznika i naukom pa je već 1653./54. godine otvoren i filozofski smjer, koji je 1662. godine proglašen za visokoškolski studij filozofije.

2.2.2. RIJEČKA GIMNAZIJA

Isusovci, koji su došli u Rijeku na poziv riječkog Gradskog vijeća iz austrijskog grada Judenburga su tu uz financijsku potporu grofice Ursule von Thonhausen osnovali kolegij i gimnaziju, koja je započela djelovanjem 23. studenoga 1627. (Hoško, 2003., 352.). Od toga datuma započinje tradicija gimnazijskoga obrazovanja u Rijeci. To je vrijeme utemeljenja prve riječke isusovačke gimnazije koja je obrazovala u humanističkom duhu i na latinskom jeziku generacije mladića s Kvarnera, Primorja, Istre pa i susjednih slovenskih zemalja.

Ova gimnazija ima vrlo bogatu i značajnu povijest i tradiciju. Pohađale su je mnoge osobe iz hrvatske povijesti, znanosti i politike, a na njoj su predavali mnogi poznati stručnjaci i znanstvenici toga doba. Škola djeluje i danas, ali na novoj lokaciji i u novoj zgradi na Sušaku.

Poveljom cara Ferdinanda gimnazija je 1630. godine dobila sva prava sveučilišta i naziva se *akademičkom gimnazijom*, a uvođenjem teologije 1632. godine dobiva i značajke sveučilišne ustanove.

2.2.3. DUBROVAČKA GIMNAZIJA

Iako su isusovci boravili u Dubrovniku na poziv senata već od sredine 16. stoljeća, tek su 1658. otvorili svoju prvu gimnaziju. Četiri godine kasnije započinje u Dubrovniku građenje samostana i zgrade za školu. Nažalost zgradu je uništio veliki potres pa se rad preselio u novu zgradu. Godine 1684. zgradu se proziva «Collegium Ragusinum». Isusovačka gimnazija u Dubrovniku imala je samo četiri razreda (niži tečaj) s četiri učitelja. Materinski jezik bio je zabranjivan u tolikoj mjeri da se njime nije smjelo govoriti ne samo u školi nego i u međusobnom obraćanju učenika izvan škole.

3. FRANJEVCI

U Dalmaciji su franjevci održavali srednje školstvo u svojim samostanskim školama za članove svojega reda, ali i za svjetovnjake. U njihovim se školama, također učio latinski jezik po Donatovoj i Alvarezovoj gramatici. Istaknuta samostanska mjesta i škole toga vremena nalaze se u sljedećim gradovima: Kninu, Sinju, Visovcu na Krki, Zaostrogu kraj Makarske.

Za franjevačke samostane posebnost u radu je otvaranje takozvanih gramatičkih škola. Od 1593. godine takve su škole započele rad u Zadru i na Trsatu. Gramatičke su škole po svom programu bile najbliže isusovačkim nižim gimnazijama. U početku su trajale tri, a zatim četiri godine. Nastavna osnova im je ipak bila manje zahtjevnja od isusovačke. I u Slavoniji za vrijeme turske vladavine, franjevci su vodili gramatičke škole npr. u Našicama i Velikoj.

...jer 1639. godine biskup Jerolim Lučić bilježi da su prije 50 godina školsku mladež u Velikoj i Našicama uzdržavale župe u Požegi, Garčinu i Dragotinu... Ivan Mihajlović, poslije imenovan za prizrenskog biskupa, ... je 1637. bio nakanio otvoriti gramatičku školu u Požegi za 30 do 50 učenika pa je iz Rima naručio školske knjige. Nije uspio otvoriti gramatičku školu u Požegi pa ju je otvorio 1640. godine u Velikoj. Ondje je poučavao 40 učenika iz Slavonije, južne Ugarske i čak iz Srbije (Cuvaj, 1910.).

4. ZAKLJUČAK

Brojni su ratovi na našim prostorima tijekom 16. i 17. stoljeća prekidali i bacali u zaborav svaki značajan napredak na području kulture i obrazovanja. Usprkos tim činjenicama ipak se otvaraju srednje samostanske škole, koje unatoč teškom stanju u Hrvatskoj, opstaju. Otvaraju se srednje škole na inicijativu crkvenih redova: pavlina, isusovaca i franjevac, ali one obrazuju sve više i hrvatsku svjetovnu mladež od samih početaka njihova rada točnije od 1582. godine i otvaranja gimnazije u Lepoglavi.

U Dalmaciji mletačka vlast nije provodila gotovo nikakvu obrazovnu politiku pa se o školama vrlo malo i zna. Iz toga vremena najpoznatiji je školski zakon Dubrovnika iz 1557. godine koji obvezuje školovanje mladeži.

Prosvjetne i školske prilike u Hrvatskoj od početka 16. stoljeća unatoč svemu, pokazuju znatan uspon i povezanost u svom radu s onovremenim europskim prilikama u gimnazijskom obrazovanju. Nema sumnje da bi taj uspon bio znatno brži da mu na putu nisu stajale izuzetno teške političke i gospodarske prilike.

LITERATURA

- Biondić, I., Kujundžić, N. i Pranjić, M. (1994.), Uloga katoličke crkve u razvoju hrvatskog školstva. Zagreb: Hrvatska akademija odgojnih znanosti.
- Cuvaj, A. (1910.), Građa za povijest školstva Kraljevina Hrvatske i Slavonije od najstarijih vremena do danas. Svezak I. Zagreb: Odjel za bogoštovlje i nastavu.
- Franković, D. (1958.), Povijest školstva i pedagogije u Hrvatskoj. Zagreb: PKZ.
- Hoško, F. E. (2003.) Crkveno školstvo u Hrvata kroz vjekove. Zagreb: Napredak 144 (3).
- Macan, T. (1992.), Povijest hrvatskoga naroda. Zagreb: Nakladni zavod Matice Hrvatske i Školska knjiga.
- Šišić, F. (2004.), Povijest Hrvata (1526.-1918.). Split: Marijan tisak.

UDK 373.5 (497.5)"15/16"

Expert Paper

Received on: 12.03.2008.

Mirko Lukaš*
Davor Buljan, Dalibor Tominac

SECONDARY EDUCATION OF CROATS ORGANIZED BY RELIGIOUS ORDERS IN 16th AND 17th CENTURY

Summary: *The aim of this research was to study the initial phase of secondary school education organized by religious orders in Croatia in the 16th and 17th centuries. The year 1503 was very important for our secondary education, when the Pauline order arrived in Lepoglava and opened the first educational institution, i.e. a grammar school in continental Croatia. Furthermore, the Jesuits also excelled at educational work, as they set up the secondary education in Zagreb, Rijeka and Dubrovnik. The Jesuits based their work on a unique educational programme that they were implementing in all European countries in which they opened their monasteries and schools. This is how the grammar schools in Croatia reached the level of other educational institutions in Europe. The Franciscans adjusted their secondary education to the context of their monasteries, so their grammar schools were less demanding, in rank with lower Jesuit grammar schools.*

Key words: *secondary education in grammar schools, the founders of secondary education, religious orders: Pauline order, Jesuits, Franciscans.*

---

* Mr. sc. Mirko Lukaš, asistent, Filozofski fakultet, Osijek

Davor Buljan i Dalibor Tominac, studenti 4. godine studija Pedagogija i povijest na Filozofskom fakultetu u Osijeku